

Tribunisten en bolsjewieken

‘Noch door anarchisten, noch door revisionisten zullen wij ons op andere paden laten leiden, dan die ons aangewezen zijn door Marx en Engels.’¹ Applaus volgde op deze zin waarmee voorzitter David Wijnkoop zijn rede beëindigde op het oprichtingscongres van de Sociaal-Democratische Partij (SDP) op 14 maart 1909. Zijn uitspraak had het karakter van een geloofsartikel. Ze getuigde van het rechtlijnige en eigenzinnige van de ketter, die ervan overtuigd is dé waarheid aan zijn kant te hebben – eigenschappen die de leiding van de nieuwe partij jaren later nog eens zouden opbreken.

Zo’n vierhonderd ‘tribunisten’, zo geheten naar het oppositionele blad *de Tribune*, hadden omwille van de ideologische zuiverheid de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) verlaten. Nergens anders in West-Europa had zich in de sociaal-democratische beweging zo vroeg reeds de breuk voorgedaan tussen revisionisten en revolutionairen. In Oost-Europa waren de Russische en Bulgaarse radicalen de tribunisten voorgegaan. In Rusland hadden door het drijven van Vladimir Lenin (1870–1924) de bolsjewieken zich in 1903 afgezonderd. Tussen de twee scheurmakers in het westen en het oosten van Europa ontstond geleidelijk aan een band, die echter nooit innig werd. De woorden waarmee Wijnkoop de zuivere koers van de SDP afbakende tegen de dwaalleren van anarchisme en revisionisme golden niet alleen deze binnenlandse tegenstanders, maar zo nodig ook de buitenlandse bolsjewistische bondgenoot.

De SDAP tussen revolutie en revisie

In 1894 werd de SDAP opgericht.² De nieuwe partij zette zich sterk af tegen de Sociaal-Democratische Bond (SDB), het nest waaruit zij was voortgekomen. Was de opstelling van de SDB anarchistisch en anti-parlementaristisch geworden, de SDAP hechtte grote waarde aan de volksvertegenwoordiging en aan verkiezingen. De nieuwkomer zag het kiesrecht als ‘wapen in de klassenstrijd’. De electorale aspiraties van de SDAP pasten bij een reformistische, op praktische hervormingen gerichte, gematigde politieke koers. De Duitse ‘revisionist’ Eduard Bernstein leverde hiervoor tegen het einde van de negentiende eeuw de ideologische argumenten. De door de orthodoxe theoreticus van de Duitse sociaal-democratie Karl Kautsky gepropageerde marxistische leerstellingen als de concentratie van het kapitaal en de *Verelendung* van het proletariaat, die uiteindelijk in de grote maatschappelijke omwenteling zouden resulteren, trok Bernstein in twijfel. Het socialisme zag hij niet verwezenlijkt door een gewelddadige revolutie, maar als de uitkomst van een evolutionair verlopend proces.

De SDAP had in haar beginselprogramma Kautsky’s standpunten omarmd en stel-

de hierin de kapitalistische ontwikkelingsgang en de daarop gebaseerde, in heftigheid toenemende klassenstrijd centraal. In de praktijk handelde de partij echter meer en meer in de lijn van Bernstein. De SDAP zag hervormingen enerzijds als methode om de bestaande kapitalistische orde geleidelijk te veranderen, en anderzijds als middel om haar kiezersaanhang te vergroten. Sociale wetgeving (zoals de achturige werkdag en staatspensioenering) en invoering van het algemeen kiesrecht stonden hoog in haar vaandel.

Bij de verkiezingen van 1897 maakte de SDAP met twee zetels haar opwachting in de Tweede Kamer. In het kielzog van dit parlementaire debuut traden vele nieuwe leden toe. Ook intellectuelen en kunstenaars werden lid, zoals de dichters Gorter en Roland Holst. In de eerste decennia van de twintigste eeuw behoorden deze beide literatoren tot de leidende groep van de linkervleugel van achtereenvolgens de sociaal-democratie en de opkomende communistische stroming.

Herman Gorter (1864–1927) was de tweede zoon van een doopsgezind predikant.³ In politieke aangelegenheden nam zijn vader, die overleed toen hij zes was, uitgesproken liberale standpunten in. In 1888 rondde Gorter zijn studie klassieke talen aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam af; een jaar later promoveerde hij. Hij was een 'buitengewoon gevoelige, vaak onevenwichtige persoonlijkheid', aldus zijn biograaf De Liagre Böhl.⁴ Tijdens zijn studietijd ontloek bij hem de liefde voor de dichtkunst. Beïnvloed door de emotionele benadering van de 'Tachtigers' publiceerde Gorter in 1889 het impressionistische epos *Mei*, dat hem in één klap vermaardheid bracht. Na een persoonlijke crisis schoof hij de individualistische, sensitieve poëzie aan de kant. Mede door toedoen van zijn aange trouwde neef Franc van der Goes – een van de twaalf oprichters van de SDAP – zette hij zich aan de studie van Marx. In het socialisme vond hij een nieuw levensdoel. Gorter groeide in de SDAP uit tot een belangrijk propagandist. Hij schreef veelvuldig voor *de Nieuwe Tijd* en *het Volk*. Op theoretisch vlak kon Gorter met de besten mee. Hij correspondeerde met de al genoemde Duitse sociaal-democratische ideoloog Kautsky, die hij zeer bewonderde en met wie hij ook bevriend raakte. Vol overgave, maar ook rechtlijnig, onbuigzaam en koppig wierp Gorter zich op als pleitbezorger van zijn nieuwe ideaal.

Henriette Goverdine Anna Roland Holst-Van der Schalk (1869–1952) werd geboren in een welgesteld, behoudend liberaal milieu.⁵ Haar vader was notaris. Door zich over te geven aan de dichtkunst wist zij zich aan het keurslijf van haar burgerlijke opvoeding te ontworstelen. Zij raakte nauw bevriend met Gorter, die een grote invloed op haar uitoefende. Niet alleen poëzie en filosofie, maar ook politiek was onderwerp van gesprek tussen hen.⁶ Gorter spoorde haar aan om Marx te lezen. Lezing van *Das Kapital* bracht haar tot de overtuiging dat de arbeidersklasse in haar verzet tegen uitbuiting en onderdrukking uiteindelijk zou overwinnen. Dit inzicht 'vervulde mij met een soortgelijke exaltatie, als de doorbraak van mijn poëtisch vermogen dit eenige jaren vroeger gedaan had', zo schreef ze in haar memoires.⁷ In

1897 meldden zij en haar man, de schilder Rik Roland Holst – een jeugdvriend van Gorter – zich samen met Gorter als lid van de SDAP aan. Evenals Gorter verdiende Roland Holst snel haar sporen op het gebied van de propaganda en de theorie. Ook zij stelde haar schrijverstalenten in dienst van haar politieke opvattingen. Een van haar meest beroemde bijdragen in dit verband was de vertaling van het socialistische strijdlid ‘De Internationale’ uit het Frans. Verder vloeiende een bijna niet-aflattende stroom gedichten, toneelspelen, artikelen, brochures en boeken uit haar pen. Het mysticisme dat vooral in haar literaire werk doorklonk, zou met het ouder worden meer op de voorgrond treden.

‘Hollandse school’

Juichend binnengehaald door partijleider Pieter Jelles Troelstra, zouden Gorter en Roland Holst zich tot zijn grote critici ontpoppen. Al snel na hun toetreden gingen Gorter en Roland Holst de redactie van *de Nieuwe Tijd* versterken. De leiding van dit in 1896 opgerichte theoretische maandblad – dat los van de SDAP stond – lag in handen van Van der Goes. *De Nieuwe Tijd* had een uitgesproken revolutionair-marxistische inslag en wierp zich op als bewaker van het ideologische erfgoed. Tot deze hoeders behoorde ook de sterrenkundige Pannekoek.

Anton Pannekoek (1873–1960) was afkomstig uit het Gelderse dorp Vaassen.⁸ Zijn vader werkte als bedrijfsleider in een kleine metaalgietery en was het liberalisme toegedaan. Pannekoek studeerde astronomie in Leiden. Hij kreeg vervolgens een functie bij de daar gevestigde Sterrenwacht en promoveerde in 1902. Tijdens zijn studententijd sloot hij zich aan bij de Liberale Kiesvereniging, maar niet voor lang. Hij trad in 1899 toe tot de SDAP en binnen een jaar was hij al voorzitter van de partijafdeling in Leiden, die hij zelf mee had helpen oprichten. Toch beschouwde de begaafde Pannekoek zichzelf niet zozeer als een organisator of een propagandist, maar meer als een theoreticus. Hij schreef regelmatig in *de Nieuwe Tijd*.

Gorter en Pannekoek kenden elkaar sinds 1900. Het was het begin van een bijna dertig jaar durende periode van nauwe vriendschap en politieke samenwerking tussen twee zeer verschillende naturen. Anders dan de sensitieve, impulsieve en vaak instabiele Gorter was Pannekoek een serene en analytisch ingestelde persoonlijkheid.⁹ Volgens Roland Holst, die ook met Pannekoek bevriend was, zou Gorter in het politieke inzicht van zijn vriend een ‘onbegrensd vertrouwen’ stellen.¹⁰ Nadat Pannekoek in 1906 naar Duitsland was vertrokken om eerst in Berlijn en later in Bremen scholingswerk te verrichten voor de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD), bleef hij met Gorter contact houden.

Evenals Gorter en Roland Holst onderhield Pannekoek in die tijd hartelijke betrekkingen met Kautsky. Onder de invloed van deze SPD-ideoloog hing het Nederlandse drietal een principiële getint marxisme aan. Geïnspireerd door de Duitse filosoof Joseph Dietzgen zouden zij gaandeweg meer de nadruk gaan leggen op de ‘spontane’, ‘creatieve’ politieke zelfwerkzaamheid van de massa’s.¹¹ Dit ging

gepaard met kritiek op de leiderschapspretenties van eerst de sociaal-democratische en later de communistische partij. De organisatie van het proletariaat in partij en vakbond was geen doel op zich, maar moest er voor alles op gericht zijn het politieke bewustzijn van de arbeiders en hun eigen revolutionaire handelen te bevorderen. In hun meer voluntaristische visie pasten goed de door Rosa Luxemburg gepropageerde massastaking en de door haar benadrukte spontaneïteit van de volksmassa's. Met deze vooraanstaande revolutionaire leidster van Poolse origine stond het drietal eveneens op goede voet.

Bij het uitwerken van deze strategie nam Pannekoek het voortouw; Gorter en Roland Holst volgden meer. Door deze weg in te slaan raakten zij gaandeweg vervreemd van hun oude politieke toeverlaat Kautsky. De Duitser hechtte veel meer belang aan een goede organisatie van de arbeiders om zo de bourgeoisie in een weloverwogen strijd 'af te matten'. Zijn Nederlandse leerlingen hadden niet zoveel geduld. Hun opvattingen maakte enige furore en zouden bekend komen te staan als de 'Hollandse School'.¹² 'During the first two decades of the twentieth century, this "school" of Marxism exercised – through countless articles, books, pamphlets, speeches, and political contacts – an influence on European social democracy that extended well beyond the boundaries of Holland', aldus de Amerikaanse historicus Gerber.¹³

Marxistische oppositie en partijstrijd

De 'steile' opstelling van Roland Holst, Pannekoek, Gorter en andere marxisten rond *de Nieuwe Tijd* als de houthandelaar Floor Wibaut en de apotheker Pieter Wiedijk (schrijvend onder het pseudoniem J. Saks) bracht hen regelmatig in botsing met de meer pragmatische partijleiding. Hun voornaamste tegenstander was Troelstra, voorzitter van de SDAP-fractie in de Tweede Kamer en hoofdredacteur van *het Volk*. In de na de eeuwwisseling op gang komende partijstrijd draaide het vooral om de vraag in welke mate de SDAP haar ideologische uitgangspunten mocht aanpassen ten behoeve van haar politiek-electorale doelstellingen. In 1901 protesteerden de marxisten bij monde van Gorter tegen de op instigatie van Troelstra veranderde agrarische paragraaf van het verkiezingsprogramma, een wijziging die was bedoeld om de steun van de kleine boeren, pachters en landarbeiders te verwerven. De tweede krachtmeting tussen de reformistische partijleiding en de orthodox-marxistische intellectuelen deed zich voor bij de schoolkwestie. Teneinde de sympathie van de confessionele arbeiders te verwerven, bepleitte Troelstra de financiële gelijkstelling van het bijzonder en het openbaar onderwijs. Voor de meeste marxisten was dit een nieuw voorbeeld van het opportunistische en verwaterde beleid van de SDAP-leiding.

Het uitgangspunt van de langzamerhand gestalte krijgende marxistische oppositie was duidelijk: liever getalsmatig klein, dan ideologisch onrein. Het nastreven van zoveel mogelijk kamerzetels zou leiden 'tot verzwakking van het principieel-

revolutionaire karakter der partij’, zo schreven Pannekoek en Gorter in hun brochure *Marxisme en revisionisme*.¹⁴ De SDAP moest zich niet omwille van politiek gewin op korte termijn laten inkapselen in het parlementaire bestel, maar voor zuiverheid in de leer en revolutionaire strijd kiezen. Daarbij was oriëntatie op de klassenbewuste industriearbeiders de eerste voorwaarde. Dat deze groep rond de eeuwwisseling in het sterk agrarische Nederland nog amper voorhanden was – een van de redenen overigens waarom Troelstra zich mede tot de agrarische en confessionele arbeiders richtte – werd voor lief genomen. De door Marx blootgelegde ontwikkelingsgang van het kapitalisme zou immers vanzelf de komst van het zegevierende proletariaat brengen. Hierbij bracht de oppositie Kautsky in stelling tegen de partijleiding. Het was aan de SDAP om de verwezenlijking van het socialistische einddoel te bevorderen, vooral door de politieke bewustwording van de arbeiders te stimuleren. Lotsverbetering van de arbeiders werd niet categorisch afgewezen, maar moest wel gericht zijn op het rijp maken van de geesten voor het socialisme.

In de volgende jaren kwam het tot nieuwe botsingen tussen oppositie en partijleiding. De persoonlijke tegenstellingen spitsten zich hierbij toe, zoals bij de beoordeling van de spoorwegstaking van 1903. Gorter, Pannekoek en Roland Holst verwelkomden deze van harte, inclusief de – mislukte – politieke staking tegen de aangekondigde ‘worgwetten’ van het behoudende kabinet-Kuyper. Fel attaqueerden zij de zwalkende Troelstra, die – nadat hij eerst de politieke staking had aanbevolen – onverhoeds de aftocht blies.

De groep marxisten rond *de Nieuwe Tijd* achtte zich in het gelijk gesteld door de uitkomsten van het congres van de Tweede Internationale van sociaal-democratische partijen, dat in augustus 1904 in Amsterdam was gehouden. Een meerderheid verwierp de revisionistische strategie van Bernstein. Hervormingen werden gezien als middel om het proletariaat in de klassenstrijd op te voeden. Ook de Russische Revolutie van 1905 stak de radicalen een hart onder de riem. De massale demonstraties en stakingen tegen de tsaar vervulden hen van optimistische verwachtingen, ook voor Nederland.¹⁵ Terwijl de marxisten het Nederlandse proletariaat het verzet van de arbeiders in Petersburg als lichtend voorbeeld voorhielden, veroordeelde Troelstra de poging om naar aanleiding van de Russische gebeurtenissen ‘den revolutionairen geest op te wekken’.¹⁶

In het partijconflict was Troelstra voor de marxisten de verpersoonlijking van het opportunisme geworden. Na enkele nieuwe aanvaringen ging de leider van de SDAP in 1906 tot de aanval over. In zijn brochure *Inzake partijleiding* trok hij fel van leer tegen de dogmatici met hun ‘talmudische spitsvondigheden en haarkloverijen’.¹⁷ Zij zouden geen weet hebben van wat er in de arbeidersklasse leefde en hem, Troelstra, de leiding onmogelijk maken. Het partijcongres van april 1906 stelde zich achter Troelstra op. Het nam een motie aan die alle partijleden verplichtte om ‘kritiek te houden binnen dusdanige perken, dat de partijgenooten elkanders waardigheid, en de eenheid der partij hooghouden’.¹⁸ Deze uitspraak was onmiskenbaar

tegen de marxistische dissidenten gericht. Uit protest tegen deze ‘muilkorving’ weigerden de oppositionelen zich kandidaat te stellen voor partijfuncties.

Op het partijcongres in Haarlem in het voorjaar van 1907 kwam het tot een nieuwe krachtmeting. Deze eindigde opnieuw in een zege voor de partijleiding. Gorter, Pannekoek en Roland Holst legden zich hierbij tegen wil en dank neer. Zij zagen geen alternatief; uit de SDAP treden wilden zij niet. Van deze berustende opstelling wilden jongere radicale marxisten echter niet weten. Aanvoeders van deze lichtung waren Wijnkoop, zijn vriend Van Ravesteyn, en Ceton, de grondleggers van het oppositionele blad *de Tribune*.

De tribunisten

David Jozef Wijnkoop (1876–1941) was in 1898 lid geworden van de SDAP. Hij was de zoon van een politiek verlichte, vooraanstaande Amsterdamse rabbijn.¹⁹ Op jeugdige leeftijd brak Dave – zoals hij voor intimi heette – met het joodse geloof. ‘Maar in het onvoorwaardelijk vasthouden aan het einddoel van de socialistische strijd stak toch wel ... een flink deel joods-messiaanse verwachting’, zo veronderstelde zijn biograaf Koejemans.²⁰ Wijnkoop studeerde in Amsterdam Nederlandse letteren. In deze periode ontloek zijn belangstelling voor het socialisme. Na zijn kandidaatsexamen staakte hij zijn studie en legde hij zich toe op het politieke werk. In de SDAP steeg zijn ster snel. Een paar jaar nadat hij zich als lid had aangemeld werd hij voorzitter van de afdeling in het Amsterdamse kiesdistrict III. Deze grootste partijafdeling in de hoofdstad bestond vooral uit joodse diamantwerkers. Zij bestreek het kiesdistrict dat in 1902 Troelstra naar de Tweede Kamer afvaardigde. In 1904 nam Wijnkoop de leiding op zich van de federatie Amsterdam van de SDAP. Een jaar later kreeg hij zitting in het landelijk partijbestuur.

Al tijdens zijn studententijd viel Wijnkoop op door zijn gedrevenheid, geldingsdrang en fanatisme. ‘Een bedenkelijk gemis aan tact’, zo schreef een mederedacteur over Wijnkoop toen deze in 1900 korte tijd deel uitmaakte van de redactie van het studentenblad *Propria Cures*. ‘Zijn gezwollen toon en profetische orakelspreuken moeten ieder van hem vervreemden, die niet door dik en dun met hem meegaat.’²¹ Dat Wijnkoop in zijn optreden vaak mensen afstootte, is door anderen bevestigd. ‘Hij provoceerde altijd,’ meende zijn – nog nader te introduceren – politieke medestander Sebald Rutgers.²² Het was een trek die hij zijn hele leven hield. De liberale journalist Ritter, die in 1934 een drie uren durend interview met hem had, was verbaasd over zijn ‘volstreckte radicalisme ... Want Wijnkoop is niet alleen radicaal in zijn opvattingen, hij is radicaal als psychologisch type. Elke overbrugging ontbreekt.’²³ Zijn voormalige steun en toeverlaat Sam de Wolff, met wie Wijnkoop vanwege politieke meningsverschillen brak, typeerde hem met de volgende bijbeltekst: ‘Zijn hand zal tegen allen zijn, en de hand van allen tegen hem.’²⁴

Wijnkoops onverzoenlijke inslag brak hem op toen hij in botsing kwam met F.W.N. Hugenholtz.²⁵ Dit Tweede-Kamerlid van de SDAP bekleedde een functie bij

de verzekeringsmaatschappij De Centrale, waar Wijnkoop in 1904 inspecteur was geworden. In het conflict wilde Wijnkoop van geen wijken weten, maar uiteindelijk stond hij alleen en nam hij ontslag. Zijn politieke carrière binnen de SDAP liep er zware schade door op.

In 1899 liep Wijnkoop op een college Willem van Ravestejn (1876–1970) tegen het lijf.²⁶ Deze in Rotterdam geboren zoon van een sigarenfabrikant studeerde in Leiden en Amsterdam Nederlandse letteren en geschiedenis. In 1906 promoveerde hij op een proefschrift over de sociaal-economische ontwikkeling van Amsterdam in de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw; de eerste historisch-materialistische dissertatie in Nederland. Van Ravestejn was evenals Wijnkoop in 1898 tot de gelederen van de SDAP toegetreden. Hun eerste ontmoeting betekende het begin van een drie decennia durende vriendschap. Zoals Gorter in zijn politieke oordeel sterk leunde op Pannekoek, zo keek de niet-afgestudeerde Wijnkoop in theoretisch opzicht hoog op tegen de gepromoveerde Van Ravestejn. Hij hechtte grote waarde aan de mening van zijn Rotterdamse vriend – iets wat regelmatig uit hun correspondentie blijkt.²⁷ In zijn deels autobiografische boek *De wording van het communisme in Nederland* gaf Van Ravestejn het overtrokken beeld van Wijnkoop als iemand die volstrekt van hem afhankelijk was; hij schreef dat zijn vriend ‘niets deed of ondernam zonder hem te raadplegen’.²⁸

Van Ravestejns boek laat van de auteur een bijzonder geborneerde, hautaine indruk achter; hij komt over als iemand die van zijn eigen voortreffelijkheid overtuigd is. Dit beeld wordt bevestigd door tijdgenoten. Pannekoek bijvoorbeeld, die Van Ravestejn uit Leiden kende, noemde hem ‘pedant, zelfingenomen ... daarbij steeds ietwat zuur’.²⁹ Annie Romein-Verschoor sprak van een ‘begaafde, maar te egocentrische politicus ..., even verlegen als ijdel’.³⁰ Zelf beschouwde Van Ravestejn zich in wezen als een aristocraat. Zijn ‘intellectuele hoogmoed’ belemmerde hem in de omgang met de arbeiders.³¹ Deze verschaftte hem het imago van een studeerka-mergeleerde, die zich vermeide in theoretische haarkloverijen. Zijn verwijt aan het adres van Roland Holst, Gorter en Pannekoek dat zij het contact met de arbeiders misten is wellicht juist, maar doet wat misplaatst aan.³²

Der Dritte im Bunde was de flegmatische maar gedreven Jan Cornelis Ceton (1875–1943).³³ Hij had zich in 1899 bij de SDAP aangesloten. Ceton was afkomstig uit een onderwijzersgezin en werd later zelf onderwijzer in een volksbuurt in Amsterdam. Als secretaris van de Sociaal-Democratische Onderwijzers-Vereeniging keerde hij zich in 1902 tegen de plannen van Troelstra om het bijzonder onderwijs financieel te steunen. Ceton had toen al in de partijafdeling Amsterdam-III Wijnkoop leren kennen. Zij maakten gezamenlijk enkele jaren deel uit van het afdelingsbestuur: Ceton als secretaris, Wijnkoop zoals gezegd als voorzitter – zonder evenwel echte vrienden te worden. Tussen beiden kwam het in 1911 tot een verwijdering toen Ceton trouwde met de van Wijnkoop gescheiden Emma Hess. Deze privé-kwestie zou hun politieke samenwerking overigens niet schaden.

Ceton stond bekend om zijn onverstoortbaarheid, zijn schier onuitputtelijke werkkraft en zijn grote organisatorische kwaliteiten. Soliditeit en taaheid paarde hij in politiek opzicht aan een grote onbuigzaamheid: vergeleken bij Wijnkoop en Van Ravesteyn was hij ‘waarschijnlijk de meest rechtlijnig denkende, intransigent tot het uiterste’.³⁴

Anders dan de meeste van hun oudere geestverwanten die zich rond *de Nieuwe Tijd* hadden gegroepeerd, zwoeren deze drie niet bij de eenheid van de SDAP. Roland Holst duidde ze later aan als ‘de “steilen” en “dogmatischen”, de geboren sektariërs in één woord’.³⁵ De historicus Buiting koos vriendelijker bewoordingen. Naar zijn mening waren zij ‘niet alleen jeugdiger, onstuimiger en vervuld van een tomeloze dadendrang, ze zijn bovendien literair nauwelijks “angehaucht” en opgegroeid in een grootstedelijk milieu, dat hen in directe aanraking bracht met het stedelijk proletariaat en hen een minder bespiegelende en meer pragmatische oriëntatie verschafte dan de “Gooiers”’.³⁶ Met die laatste bedoelde hij de in het Gooi woonachtige Gorter en Roland Holst.

In oktober 1907 verscheen onder redactie van Wijnkoop, Van Ravesteyn en Ceton het eerste nummer van *de Tribune*. Wijnkoop had al eerder de uitgave van een eigen blad overwogen, maar daarvan was toen niets gekomen. Gorter en Pannekoek gaven min of meer hun zegen aan het blad. *De Tribune* zocht al snel in gespierde taal de confrontatie met de SDAP-top. Het blad was afkerig van de parlementaristische werkwijze van de partij en pleitte ervoor dat die alles op alles zou zetten om de industriearbeiders voor zich te winnen.³⁷

Troelstra kreeg regelmatig de volle laag. Voor de leider van de SDAP raakte op een gegeven moment de maat vol. Hij stuurde aan op een roeyement van de redactie van *de Tribune*. Na veel geharrewar schreef het partijbestuur een buitengewoon congres uit. Deze vergadering moest zich uitspreken over de opheffing van het dissidente blad en de uitsluiting van de redactie wanneer deze niet aan de opheffing zou willen meewerken. Dat de redactieleden dit inderdaad niet van plan waren, had Wijnkoop al vóór het congres bekendgemaakt. Op 13 en 14 februari 1909 kwamen de afgevaardigden in Deventer bijeen. Na emotionele discussies waarbij de gemoeieren hoog opliepen, besloten zij tot de opheffing van *de Tribune* en – met tweederde meerderheid – tot het roeyement van de redactie.

Oprichting Sociaal-Democratische Partij

Gevolgd door zo’n vierhonderd geestverwanten verliet de redactie van *de Tribune* de SDAP. Onder hen waren slechts enkele leden van de groep rond *de Nieuwe Tijd*. Met het aanbod van een alternatief marxistisch weekblad – dat echter wel onder de controle van de partij kwam te staan – was Troelstra erin geslaagd deze groep tegen de tribunisten uit te spelen.

De tribunisten gingen snel over tot de vorming van een nieuwe partij. Een

bemiddelingspoging van de Belg Kamiel Huysmans, de secretaris van het Internationaal Socialistisch Bureau (ISB) van de Tweede Internationale, liep op niets uit – ook al omdat Wijnkoop hiervan eigenlijk niets wilde weten.³⁸ Op 14 maart 1909, de sterfdag van Karl Marx, werd de Sociaal-Democratische Partij (SDP) opgericht. Wijnkoop, Van Ravesteyn en Ceton kregen in de nieuwe partij alledrie spilfuncties toebedeeld. Wijnkoop werd niet alleen voorzitter van de partij maar ook van haar belangrijkste afdeling, de Amsterdamse. Daarnaast werd hij als bezoldigd propagandist aangesteld. Tegelijkertijd bleef hij deel uitmaken van de redactie van *de Tribune*, samen met Van Ravesteyn en Ceton. Van Ravesteyn nam de rol van partij-ideoloog op zich; Ceton die van organisator. De laatstgenoemde nam na de oprichting ook zitting in het partijbestuur van de SDP. In 1910 werd hij secretaris-penningmeester.

‘Oudere’ marxisten als Van der Goes en Wibaut bleven in de SDAP, evenals – voorlopig – Roland Holst. Verscheurd en vertwijfeld koos zij op aanraden van Kautsky en Luxemburg uiteindelijk voor de eenheid van de partij – niet voor het laatst overigens.³⁹ Dat zij de overstap niet waagde, werd haar zeer kwalijk genomen door Pannekoek en Gorter. Deze twee waren samen met Wiedijk in feite de enigen van de oude garde die met de tribunisten meegingen. Wiedijk heeft zich eigenlijk in zijn nieuwe politieke onderkomen nooit thuis gevoeld. Na een conflict met Wijnkoop stapte hij op. Gorter zelf, die zich in de aanloop van de breuk flink roerde, was in zijn hart ook niet overtuigd van de noodzaak van een nieuwe partij.⁴⁰ Pas na lang aarzelen koos hij definitief voor de SDP. Ondanks zijn reserves nam hij zitting in het partijbestuur en de redactie van *de Tribune*. In de beginjaren was Gorter van onschatbare waarde voor de SDP; niet alleen wat betreft financiële ondersteuning, maar ook als publicitair boegbeeld.

Evenals Gorter was Pannekoek aanvankelijk tegen de scheuring geweest, omdat hij van een nieuw partijtje weinig heil verwachtte. Tevergeefs had hij vanuit Duitsland bij Wijnkoop en Van Ravesteyn op matiging aangedrongen.⁴¹ Hoewel Pannekoek erbij had gezegd dat hij aan de zijde van de beide tribunistische leiders zou blijven staan, wat deze ook mochten besluiten, was zijn advies bij hen slecht gevallen. Van Ravesteyn peperde hem in dat aan dergelijke raad van over de oostergrens geen behoefte was. Pannekoek liet zich dat niet aanleunen: ‘Merk je niet, beste vriend, dat je daarmee precies dezelfde kneveling begaat, als Troel[stra] in de SDAP. Die zei ook altijd, wij moesten onzen mond houden, omdat wij de boel niet konden beoordelen.’⁴² Pannekoek hield zijn woord en werd in Duitsland ‘buiten-lid’ van de SDP.⁴³ In de Duitse SPD poogde hij begrip te kweken voor de tribunisten. Dat Kautsky zijn steun weigerde, viel hem behoorlijk tegen. De Duitse partij-ideoloog schoof in deze periode echter meer op naar het centrum van de SPD en distantieerde zich van de linkervleugel, waartoe naast Luxemburg en Pannekoek verder onder meer Clara Zetkin, Karl Liebknecht en Karl Radek behoorden.⁴⁴

SDP en SDAP

Na een kleine tien jaar van getwist had zich dan eindelijk de breuk voltrokken. Optisch leken de verschillen tussen de SDP en de SDAP in het begin niet al te groot. De SDP baseerde zich op het uit 1895 daterende orthodox-marxistische beginselprogramma van de SDAP, dat deze partij zelf ook nog als ideologische grondslag beschouwde, maar volgens de SDP zou verloochenen. In 1912 nam de SDP een nieuwe beginselverklaring aan, die was opgesteld door Wiedijk. Ook in programmatisch opzicht liepen beide partijen in de eerste jaren na 1909 niet al te zeer uiteen.⁴⁵ Hoewel het haat en nijd was tussen de twee, verleende de SDP in de praktijk de SDAP soms zelfs steun, zoals bij de herstemmingen in de Tweede-Kamerverkiezingen van juni 1909, en bij het volkspetitionnement dat de SDAP in de jaren 1910–1911 organiseerde ter verkrijging van het algemeen kiesrecht. Verder richtten de twee partijen zich beide op het in 1905 opgerichte Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV). De SDP bepaalde bij haar oprichting in 1909 dat haar leden bij het NVV moesten zijn aangesloten.

Het onderscheid tussen SDAP en SDP zou vooral moeten liggen in de aanhang van beide partijen; dit veronderstelden de tribunisten althans. ‘De arbeiders wachten op ons’, zo hield Ceton zijn gehoor op het tweede partijcongres optimistisch voor.⁴⁶ De SDP veronderstelde als zuiver marxistische partij op veel weerklank te kunnen rekenen bij het grootstedse industriële proletariaat – meer dan de SDAP, die tot dan toe vooral in agrarische districten haar kiezers rekruteerde. Al snel bleek dat er sowieso weinig mensen op de nieuwe partij wachtten. In juni 1909 nam de SDP in vier districten in Amsterdam, Rotterdam en Leiden deel aan de Tweede-Kamerverkiezingen. De nieuwkomer behaalde zegge en schrijve 542 stemmen – niet meer dan 1,4% van de in deze districten uitgebrachte stemmen.⁴⁷ De SDAP boekte winst en steeg naar zeven kamerzetels. Ook in de grote steden ging deze partij flink vooruit. ‘Niet de organisatie van de tribunisten, maar de SDAP ontplooidde zich tot een “echt-proletarische” partij’, aldus De Liagre Böhl.⁴⁸ Bij de verkiezingen van juni 1913 verging het de SDP niet veel beter. In de acht districten waar zij een kandidaat stelde, verwierf zij 1340 stemmen. De SDAP liet haar met achttien zetels (een winst van maar liefst elf) geheel achter.

Wilde het met de electorale steun van het kiesgerechtigde deel der industriearbeiders in de grote steden niet echt vloten, ook de ledenachterban van de SDP vertoonde weinig proletarische trekken. Uit een enquête in 1911 onder de leden bleek meer dan de helft van hen die een beroep hadden, in de dienstensector te werken. Slechts 44% was werkzaam in de industrie of mijnbouw.⁴⁹ Bovendien zat er amper groei in de ledenaanhang. Begonnen met 419 leden in 1909, telde de SDP er 533 in 1913 (zie tabel 1 achter in dit boek).⁵⁰

Al met al waren de vooruitzichten van de SDP aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog tamelijk hopeloos. In financieel opzicht stond de zaak er bedroevend voor. In 1912 had Wijnkoop tevergeefs in Berlijn bij de Duitse SPD aangeklopt om

financiële steun voor zijn armetierige partij.⁵¹ Wat betreft het leden- en kiezerstal was er geen enkel perspectief. Electoraal gezien leek de meer ontwikkelde arbeider voor de SDP onbereikbaar. Wat in dit isolement reesteerde waren de ongeschoolde anarchistische en syndicalistische arbeiders.⁵² Deze onderste lagen van het industrieproletariaat waren echter nog uitgesloten van het kiesrecht. Na de introductie in 1918 van het algemeen kiesrecht voor mannen zou de SDP deze groepen voor een groot deel voor zich weten te winnen.

Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS)

Na de oprichting van de SDP kwam geleidelijk haar toenadering tot de anarcho-syndicalistische stroming binnen de arbeidersbeweging op gang. Indirect was Pannekoek op deze oriëntatie van invloed geweest. Gedurende de jaren dat hij in Duitsland verbleef, schreef hij regelmatig in *de Tribune* over de strijd die in de SPD tussen Luxemburg en Kautsky was ontbrand over de politieke massa-actie. Hierbij wist Pannekoek zijn voorkeur voor deze tactiek over te brengen op de leidende tribunisten. Het gevolg was dat de SDP dit wapen in haar arsenaal opnam. Het 'nieuwe revolutionarisme' leidde tot een grotere bereidheid bij de SDP om samen te werken met anarcho-syndicalistische groepen, die van de buitenparlementaire actie alle heil verwachtten.⁵³

Als belangrijkste partner in deze hoek beschouwde de SDP het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS), een landelijk samenwerkingsverband van een aantal vakbonden. Het NAS was in 1893 door de SDB opgericht. Gaandeweg ontwikkelde het zich in anarcho-syndicalistische richting. Directe actie en de algemene werkstaking waren de wapens van het NAS in de klassenstrijd. Van parlementarisme en centralisme was het niet gediend. In tegenstelling tot het veel grotere NVV, dat zich meer en meer op de SDAP richtte, had het NAS weinig op met politieke partijen. Niettemin kwam de SDP langzamerhand als bondgenoot in het vizier.

In de jaren vóór de Eerste Wereldoorlog, toen de arbeidsonrust behoorlijk toenam, plaatste de SDP zich achter een aantal stakingen die wél door het NAS maar níét door het NVV werden ondersteund.⁵⁴ Een voorbeeld hiervan was de zeeliedenstaking in Amsterdam in 1911. Teleurstelling over de afzijdigheid van de SDAP bij deze staking leidde ertoe dat Roland Holst in 1912 uit de partij stapte. Op aandringen van Kautsky sloot ze zich niet aan bij de SDP.⁵⁵ Na enkele jaren buiten partijorganisatorisch verband te hebben gestaan, werd zij voorzitter van de in mei 1915 gevormde Revolutionair Socialistische Vereniging (RSV).⁵⁶ De RSV was een ontmoetingsplaats van al dan niet gewezen leden van de SDAP. Ook SDP-leden maakten er deel van uit.⁵⁷

De SDP ging mede uit electorale overwegingen de anarcho-syndicalistische beweging steeds meer als een bondgenoot zien. Hierdoor raakte zij verder verwijderd van haar sociaal-democratische wortels. Symbolisch hiervoor was het besluit van het partijcongres in juni 1915 om het verplichte NVV-lidmaatschap te schrapp-

pen. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was deze ontwikkeling in een stroomversnelling gekomen. Op 1 augustus 1914 publiceerde *de Tribune* het manifest 'Oorlog aan den oorlog!', dat mede was ondertekend door het NAS en de Internationale Anti-Militaristische Vereniging (IAMV).⁵⁸ Deze gemeenschappelijke actie leidde tot de vorming van het Agitatie-Comité der Samenwerkende Arbeiders-Verenigingen (SAV). Wijnkoop werd hiervan voorzitter. Ook sociaal-anarchisten en anti-militaristen maakten er deel van uit. Het SAV voerde actie voor onmiddellijke demobilisatie van het Nederlandse leger en tegen de economische gevolgen van de oorlog voor de arbeiders (zoals werkloosheid, schaarste van levensmiddelen en de 'duurte'). Begin 1916 ging het Comité aan interne spanningen ten onder. Al snel kwam er een nieuw samenwerkingsverband van arbeidersorganisaties links van de SDAP voor in de plaats: het Revolutionair Socialistisch Comité tegen de Oorlog en zijn Gevolgen (RSC). De in 1907 opgerichte Bond van Christen-Socialisten (BCS) deed nu ook mee.⁵⁹ Ook op dit comité drukte de SDP haar stempel, doordat Wijnkoop weer de leiding kreeg.

Dankzij de verslechterende sociaal-economische situatie gedurende de oorlogsjaren kreeg de revolutionair gezinde stroming meer greep op de ongeschoolde, verarmde delen van de arbeidersklasse. Dit kwam niet alleen tot uiting in het stijgende ledental van het NAS, dat toenam van ruim 8000 in 1913 tot 23 000 in 1918 (nog altijd veel minder dan dat van het NVV, zie tabel 1); het bleek ook bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1917. SDP en BCS besloten samen op te trekken en verwierven in 37 kiesdistricten in totaal 17 388 respectievelijk 4320 stemmen. Bij deze verkiezingen – de laatste die op basis van beperkt stemrecht en het districtenstelsel werden gehouden – was geen kamerzetel voor de revolutionairen weggelegd. De parlementaire doorbraak lag echter binnen handbereik.

Contacten tussen tribunisten en bolsjewieken

Het uittreden van de tribunisten uit de SDAP en de daaropvolgende oprichting van de SDP in 1909 betekenden de derde organisatorische scheiding tussen de gematigde vleugel en de radicale marxisten in een sociaal-democratische partij in Europa. De eerste schisma's vonden in 1903 plaats in Oost-Europa. In Bulgarije kwamen de revolutionaire *tesnjaki* – of 'precieze' sociaal-democraten – tegenover de reformistische *sjiroki* – de 'rekkelijken' – te staan.⁶⁰ De breuk in de gelederen van de Russische Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (RSDAP) voltrok zich tijdens het tweede congres van deze partij, dat in de zomer van 1903 in Brussel en Londen werd gehouden. De linkervleugel binnen de RSDAP, aangevoerd door Lenin, kwam hier in botsing met de meer gematigde stroming over de vraag hoe het partijlidmaatschap formeel geregeld moest worden. De achterliggende kwestie was welke vorm de partijorganisatie moest aannemen. Lenin wilde een gecentraliseerde, strak gedisciplineerde voorhoedepartij van beroepsrevolutionairen, die de leiding in de klassenstrijd op zich zou nemen. Zijn tegenstanders waren meer geporteerd voor een van

onderaf opgebouwde massaorganisatie met lossere banden. Naast dit geschilpunt traden ook bij andere kwesties sterk afwijkende standpunten aan het licht. Uiteindelijk wisten Lenin en zijn medestanders voor hun radicale visie de meerderheid achter zich te krijgen, wat hun de naam ‘bolsjewieken’ opleverde. De minderheids-groep zou als ‘menschjewieken’ te boek komen te staan.⁶¹

Jarenlang stonden de bolsjewieken min of meer alleen binnen de Tweede Internationale.⁶² Met de komst van de tribunisten diende zich eigenlijk voor het eerst een heuse geestverwante groepering aan. Dat bolsjewieken en tribunisten toenadering tot elkaar zouden zoeken, lag dan ook voor de hand. Het binnenlandse isolement van de SDP werd met deze internationale contacten enigszins gecompenseerd. Waarschijnlijk dateerde de eerste kennismaking tussen beide groeperingen van het congres van de Tweede Internationale in Stuttgart in augustus 1907. In 1918 beweerde Wijnkoop namelijk dat de laatste stoot tot de oprichting van *de Tribune* op dit congres was gegeven, onder meer als gevolg van zijn kennismaking met ‘de uit Rusland verjaagde revolutionairen’. Pas veel later zou Wijnkoop Lenin met name noemen.⁶³

Of Wijnkoop in Stuttgart inderdaad over deze aangelegenheid met Lenin heeft gesproken, blijft enigszins onduidelijk. Voor zijn biograaf Koejemans was dit een uitgemaakte zaak.⁶⁴ Buiting heeft er echter terecht op gewezen dat de eigengereide Wijnkoop zich ongetwijfeld niet door de op dat moment internationaal amper bekende Lenin zal hebben laten beïnvloeden; hij spreekt van een ‘mythologisering achteraf’.⁶⁵ Zo Wijnkoop Lenin in 1907 al was tegengekomen, lijkt de indruk die deze ontmoeting op hem heeft gemaakt groter te zijn geworden naarmate Lenins ster verder steeg.

Hulp van Lenin

Of Lenin een aandeel heeft gehad in de oprichting van *de Tribune*, zal wel nooit opgehelderd worden. Voor de hand ligt het echter niet. Wél is zeker dat hij zich na de oprichting van de SDP inspande voor toelating van deze partij tot de congressen van de Tweede Internationale en de bijeenkomsten van haar Bureau, het ISB.

De SDP deed na haar totstandkoming pogingen om lid te worden van de Tweede Internationale. Op de zitting van het ISB in november 1909 in Brussel stuitte haar toelatingsverzoek echter op procedurele problemen. De Duitse SPD meende dat de SDP de congressen kon bijwonen. Over de vraag of zij ook kon deelnemen aan de zittingen van het ISB, moest het internationaal congres in Kopenhagen in 1910 beslissen. Lenin – die in die tijd de RSDAP in het Bureau vertegenwoordigde – wierp zich op als pleitbezorger van de tribunisten en steunde het Duitse voorstel.⁶⁶ Hij sprak vlak voor de vergadering nog even met Gorter, die samen met Wijnkoop de SDP vertegenwoordigde.⁶⁷ Een maand daarvoor was Lenin ook al ingelicht door Roland Holst, die hem in Parijs had opgezocht.⁶⁸ Zij was zoals reeds vermeld niet met de SDP meegegaan, wat overigens door Lenin werd veroordeeld.⁶⁹ Toch meen-

de Roland Holst dat deze partij de toegang tot de Tweede Internationale niet kon worden geweigerd. Tijdens haar ontmoeting met Lenin waarschuwde ze hem voor Troelstra, die ze ‘ein hundsgemeiner Kerl’ zou hebben genoemd. Lenin was ook bepaald niet gediend van de leider van de SDAP, zo schreef hij later aan een vriend: ‘How this Troelstra maneuvered in order to expel honest men and Marxists (Gorter, Pannekoek, Wijnkoop), from the Dutch party!’⁷⁰

Uiteindelijk besloot het ISB in deze kwestie de SDAP de beslissing te gunnen. De SDAP maakte het de SDP niet lastig en liet Wijnkoop en Van Ravesteyn deel uitmaken van haar delegatie naar het congres in Kopenhagen. In de Deense hoofdstad werd de toelating van de SDP tot het ISB echter weer uitgesteld. Na jarenlange vertraging kwam de zaak pas in oktober 1912 in behandeling. Het ISB wees toen eindelijk het verzoek van de SDP af, omdat de partij te weinig leden zou hebben.

Een stem in het ISB mocht er dan niet in zitten – de aanwezigheid op het congres in Kopenhagen als onderdeel van de Nederlandse delegatie impliceerde wel een formele erkenning van de SDP. Het oordeel van Wijnkoop en Van Ravesteyn over het congres was overigens uitgesproken negatief. Het was voor hen duidelijk dat de revisionisten in de Internationale de lakens uitdeelden. Wel ontmoetten zij allerlei politieke medestanders. Naar alle waarschijnlijkheid waren zij aanwezig op een vergadering van linkse sociaal-democraten die tijdens het congres werd gehouden. Van Ravesteyn meldde dat Wijnkoop en hij de Pool Radek en nog enkele leiders der ‘uiterst-linksche oppositie’ ontmoetten, maar noemde daarbij de naam van de eveneens aanwezige Lenin niet.⁷¹

Waardering van Lenin voor Gorter en Pannekoek

Terwijl Lenin ijverde voor de toelating van de SDP tot de Tweede Internationale, begon hij ook belangstelling te tonen voor de geschriften van de tribunisten, met name voor die van Pannekoek en Gorter. Met behulp van een Duits-Nederlands woordenboek kon hij hun teksten enigszins volgen. Aan Gorter schreef Lenin dat hij van het Nederlands ‘zo ongeveer 30-40%’ begreep.⁷²

Van Pannekoek had Lenin een hoge dunk. Hij toonde zich ingenomen met de publicaties van de Nederlander en koos in de controverse met Kautsky de kant van Pannekoek. In zijn in 1917 verschenen *Staat en revolutie* haalde Lenin instemmend Pannekoeks aanval op Kautsky aan.⁷³ In diezelfde tijd waren echter ook al tekenen zichtbaar die op de latere verwijdering duiden. Zo vond Lenin Pannekoeks preoccupatie met de massa-actie onjuist; deze term zou volgens hem het begrip ‘revolutie’ verduisteren.⁷⁴ Op zijn beurt had Pannekoek wel waardering voor Lenin, maar zag hij tevens zijn feilen. In 1915 noemde Pannekoek de Russische revolutionaire leider in een brief aan Wijnkoop op theoretisch gebied ‘een wonderlijke snuiter, die bovendien W. Europa teveel v. t’ [vanuit het] Russ[ische] standpunt ziet’. Een jaar later schreef hij aan Wijnkoop ‘dat Lenin nog een heel stuk oude-revol.-zamensweerder in zich heeft, en niet zoo’n klare kijk op het imperialisme’.⁷⁵

Ook Gorter viel bij Lenin goed in de smaak. Wijnkoop feliciteerde hij met Gorters brochure over het imperialisme en de wereldoorlog; vooral de kritiek op Kautsky beviel hem. Wat later bracht Lenin direct aan Gorter zijn waardering over.⁷⁶ Kennelijk had de leider van de RSDAP er geen moeite mee dat Gorter hem in zijn brochure over het hoofd had gezien. Sprekende over de door hem bewonderde ‘revolutionaire marxisten’, noemde Gorter slechts de Duitse linkerszijde (onder anderen Luxemburg, Radek, Zetkin en Liebknecht) en de SDP. De bolsjewieken kwamen in het stuk niet voor.⁷⁷

Eerste Wereldoorlog

Op 28 juni 1914 werd de Oostenrijks-Hongaarse troonopvolger Frans Ferdinand in de straten van Sarajevo door een Bosnische terrorist gedood. De aanslag zette Europa in lichterlaaie. Spoedig volgde een reeks oorlogsverklaringen, die de Eerste Wereldoorlog inluidde. De Nederlandse regering, geleid door de liberaal Cort van der Linden, poogde de neutraliteit te handhaven. Zij werd hierin gesteund door de SDAP. Op 3 augustus verklaarde Troelstra in de Tweede Kamer dat in de huidige ernstige omstandigheden ‘de nationale gedachte de nationale geschillen overheerscht’.⁷⁸ De SDAP kondigde de politieke wapenstilstand – de zogeheten ‘godsvrede’ – af en schortte de klassenstrijd tot nader order op. Unaniem stemden haar fracties in de Tweede en de Eerste Kamer in met de kredieten voor de mobilisatie. De SDAP was daarin niet de enige sociaal-democratische partij in Europa: de Duitse (inclusief Kautsky), de Franse en vele andere zusterpartijen waren eveneens overgegaan tot het verlenen van parlementaire steun aan de landsverdediging en de oorlogsbegrotingen. De RSDAP was een van de uitzonderingen. Van de op gang komende oorlogshandelingen werd zo ook de Tweede Internationale het slachtoffer: van haar eerder beleden internationale solidariteit bleef weinig meer over. Voor Lenin vormde deze vaandelvlucht van de internationale sociaal-democratische beweging aanleiding om in zijn program de oprichting van een nieuwe, ‘derde’ Internationale op te nemen. Verder meende hij dat de imperialistische wereldoorlog tussen de naties zo snel als mogelijk moest worden omgezet in een burgeroorlog van het proletariaat tegen de bourgeoisie – met andere woorden: in de revolutie.⁷⁹

De SDP wond zich eveneens op over het verraad aan het internationalisme. In tegenstelling tot de SDAP begroef zij de politieke strijdbijl niet, maar voerde zij – zoals hierboven reeds beschreven – samen met syndicalisten, anarchisten, pacifisten en christen-socialisten campagne tegen de wereldoorlog en zijn gevolgen in Nederland. De SDP legde zich echter vooral op binnenlandse acties toe. In de praktijk toonde zij zich weinig internationalistisch. Veel animo om contact te zoeken met andere links-oppositionele groeperingen die na het failliet van de Tweede Internationale her en der in de Europese sociaal-democratische partijen zichtbaar werden, had de SDP althans niet. Weliswaar bood Wijnkoop begin 1915 Lenin aan een internationale actie op touw te zetten ten gunste van vijf bolsjewistische leden

van de Doema (het Russische parlement) die in Rusland waren gearresteerd vanwege hun verzet tegen de oorlog, maar daarbij bleef het eigenlijk.⁸⁰

De in ballingschap in Zwitserland vertoevende Lenin daarentegen drong aan op samenwerking tussen de uit hun schulp kruipende linkse oppositionelen. Doel was een vuist te maken tegen de opportunistische 'sociaal-chauvinisten', zoals Lenin de sociaal-democraten noemde die voor de oorlogskredieten hadden gestemd. Het is voornamelijk op zijn conto te schrijven dat de contacten tussen de bolsjewieken en de tribunisten tijdens de Eerste Wereldoorlog frequenter werden.⁸¹ Zo verzocht de Rus Wijnkoop een vertegenwoordiger te sturen naar een internationale socialistische vrouwenconferentie die in het voorjaar van 1915 onder voorzitterschap van Zetkin in Bern werd gehouden. Pannekoek drong aan op inwilliging van het verzoek, maar de SDP gaf niet thuis.⁸² Met tegenzin zonden de tribunisten wel een afgevaardigde naar het kort daarop eveneens in de Zwitserse hoofdstad belegde internationale socialistische jongerencongres. Het tweederangs partijbestuurslid Barend Luteraan vertegenwoordigde er 'De Zaaier', de politieke jongerenorganisatie die zich richtte op de SDP, en ontmoette er Lenin.⁸³

De reden voor de geringe animo van de leiding van de SDP om naar deze internationale conferenties te gaan en daar de bolsjewieken te steunen en de linkse oppositie te versterken, schuilde in haar angst op deze bijeenkomsten compromissen te moeten sluiten. De brieven van Wijnkoop aan Van Ravesteyn getuigden keer op keer van de afkeer om water bij de wijn te moeten doen. De ideologische onbuigzaamheid die de tribunisten kenmerkte, was in eigen land tijdelijk wat naar de achtergrond verdwenen. In de samenwerking met andere groeperingen was de SDP minder puriteins zolang zij maar de touwtjes in handen hield en er politiek of electoraal beter van werd. In internationaal opzicht was zij echter onverminderd leerstellig, zo zou de gang van zaken rond de conferentie in Zimmerwald aantonen.

Vorbereiding van Zimmerwald

In het voorjaar van 1915 nam de Italiaanse Socialistische Partij het initiatief tot een internationale conferentie van alle linkse groeperingen die voor gemeenschappelijke actie tegen de oorlog waren op basis van de klassenstrijd. In mei drongen deze plannen tot Nederland door. Voor Van Ravesteyn hoefde dit allemaal niet. 'Ik voel op 't ogenblik niets voor al dat internationale gedoe ... Wat denken die mensen toch allemaal? Laten ze hun hart in lijdzaamheid bezitten en wachten.'⁸⁴ Wijnkoop schreef Lenin dat zo'n bijeenkomst naar zijn mening weinig zin had, maar wilde graag zijn oordeel vernemen.⁸⁵

De reactie van de Russische leider stond lijnrecht tegenover die van de beide SDP-leiders. Lenin vond een conferentie hoogst noodzakelijk om de 'huichelachtige vredesleus' van de Tweede Internationale te ontmaskeren. Daarbij had hij vooral de SDP nodig, omdat in veel andere sociaal-democratische partijen de linkse oppositie organisatorisch nog niet voldoende was uitgekristalliseerd. 'Ich werde mich mit

beiden Händern an diesen “kleinen Kern” der linken Internationale klammern’, zo schreef Lenin over de tribunisten aan een kennis. ‘Man muss alles daransetzen, um mit ihnen in engeren Kontakt zu kommen.’⁸⁶ Aan Wijnkoop liet hij weten: ‘Maar u en wij zijn *zelfstandige partijen* ... Ik zou willen weten of uw partij in staat is een ver- tegenwoordiger te sturen ... En of het mogelijk is dat onze beide *partijen* officieel ... een gemeenschappelijke verklaring (resp. een resolutie) voorstellen.’⁸⁷

Met deze paaiende woorden beroerde Lenin de juiste snaar. Op het congres dat de SDP eind juni 1915 hield, sprak Wijnkoop over de mogelijkheid van de oprichting van een zuiver revolutionaire internationale. Hij wees er hierbij op dat de ‘georganiseerde revolutionnaire beweging’ in Europa vooralsnog uit slechts twee groeperingen bestond: die van Lenin en de tribunisten – daarmee de Bulgaarse tesnjaki voor het gemak over het hoofd ziende.⁸⁸ In zijn antwoord aan Lenin bleek Wijnkoop in beginsel bereid tot samenwerking. Hij stelde als basis voor een gemeenschappelijke verklaring van tribunisten en bolsjewieken de eerder door het SDP-congres aangenomen resolutie over de ‘volkswapening’ voor, en het programma dat Gorter in zijn brochure over het imperialisme had opgenomen. Van beide stukken had Wijnkoop een vertaling meegestuurd. ‘En dus, beste kameraad Lenin, *maak een declaratie* op na het bekijken van onze resolutie en het programma van Gorter. Stuur ze ons op, en wij zullen U dan officieel laten weten ... of wij het met Uw formulering eens zijn, dan wel of er misschien iets in staat wat ons niet bevalt.’⁸⁹ Tot slot deelde Wijnkoop Lenin mee dat de SDP waarschijnlijk een afvaardiging zou sturen. Deze reactie van Wijnkoop beviel Lenin ongetwijfeld. Dat hij de afzender hoog had, bleek toen hij over Wijnkoop aan zijn geestverwant Grigori Zinovjev schreef: ‘dat is een kerel, niet waar?’⁹⁰

Inmiddels had op 11 juli 1915 in het Volkshaus in Bern een voorbespreking plaatsgevonden tussen Zwitserse, Italiaanse, Poolse en Russische revolutionairen. Zinovjev pleitte er tevergeefs voor, de oprichting van een derde, revolutionaire Internationale op de agenda te plaatsen. Hij noemde de tribunisten als eerste van de uit te nodigen linkse groeperingen. Een meerderheid wenste echter ook meer gematigde leiders te inviteren, zoals de Duitse SPD-voorzitter Hugo Haase, de Zweed Hjalmar Branting en zelfs Troelstra. Lenin stuurde Wijnkoop Zinovjevs verslag van deze bijeenkomst. Een paar dagen later ontving Wijnkoop van Lenin ook de door de RSDAP opgestelde resolutie. Lenin meende ‘dat er tussen ons beslist solidariteit bestaat’, en vroeg Wijnkoop of dat gevoel wederzijds was.⁹¹ Zijn bedoeling was om een internationale beginselverklaring van de ‘linkse marxisten’ op te stellen van onder meer de bolsjewieken, de tribunisten en de Bulgaarse tesnjaki.

Terwijl Lenin in zijn brieven op spoed aandrong, was de SDP-leiding inmiddels echter op andere gedachten gekomen. In zijn antwoord hield Wijnkoop de boot af. De voorgestelde verklaring wilde hij liever eerst eens persoonlijk met Lenin bespreken, want van het hierin gepropageerde nationale zelfbeschikkingsrecht moest de SDP niets hebben. In Rusland – de ‘volkerengevangenis’ van Europa – was dit mis-

schien een logische eis, maar dit recht verdroeg zich toch niet goed met het internationalisme, zo meende Wijnkoop. ‘Wij zijn ontgensprekelijk antinationalisten, en wij kunnen in geen geval aanvaarden dat de sociaal-democratie een nationalistische staat zou verdedigen tegen wie dan ook. Wij denken niet dat U dat wilt.’ Verder liet Wijnkoop weten dat een SDP-vertegenwoordiging op de internationale conferentie er hoogstwaarschijnlijk niet in zat.⁹²

De oorzaken voor dit afhaken liggen voor de hand. Naast de gewraakte passage over het zelfbeschikkingsrecht in Lenins verklaring schrok ook het uitnodigingsbeleid voor de conferentie de SDP af. De gedachte om mogelijk ‘opportunisten’ à la Troelstra (die uitgerekend in die periode om gezondheidsredenen in Zwitserland vertoefde) tegen het lijf te lopen, was Wijnkoop een gruwel. Een veeg teken was dat de stuwende kracht achter de organisatie, de Zwitserse sociaal-democraat Robert Grimm, als parlementariër eveneens voor de mobilisatiekredieten had gestemd. De SDP deelde de RSDAP mee dat zij het geïnviteerde gezelschap politiek niet zuiver op de graat vond. Zij stelde de bolsjewieken nog wel voor samen in Den Haag een bijeenkomst van alle revolutionaire groeperingen te beleggen.⁹³ Dit aanbod, waarop de Russische reactie niet bekend is, kon niet verhullen dat het ideologische puritanisme van de partijleiding de SDP praktisch gezien opnieuw in een geïsoleerde positie bracht.

Lenin zou deze brief pas na de bijeenkomst in Zimmerwald ontvangen. In augustus was hij druk doende vóór de conferentie zoveel mogelijk linkse medestanders om zich heen te verzamelen en hij deed zijn best om de tribunisten over te halen. Op zijn brieven kreeg hij echter geen reactie. ‘Van de Hollanders – niets!’, zo liet hij Zinovjev weten.⁹⁴ Vlak voor het begin van de conferentie deed Lenin een laatste poging. Aan Radek schreef hij dat deze contact moest opnemen met Wijnkoop. ‘Do you *demand* that they (the Dutch) should come?’⁹⁵

Karl Radek (1885–1939) was een Pool van joodse afkomst, die in 1908 naar Duitsland was gekomen. In Berlijn en later in Bremen kreeg hij met Pannekoek te maken. Ook met Wijnkoop en Van Ravesteyn had hij zo nu en dan contact. Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog week Radek uit naar Zwitserland, waar hij Lenin trof. Bij de voorbereiding van de conferentie werkten zij nauw samen. Twee dagen voor de conferentie stuurde Radek namens Lenin een telegram aan zijn oude kennis Pannekoek met de boodschap: ‘Unbedingt sofort kommen. Eventuell Teil Kosten decken.’⁹⁶

Pannekoek was een groot voorstander van deelname aan de conferentie. Hij had er bij Wijnkoop ettelijke keren op aangedrongen dat deze zijn halsstarrige en hooghartige, afwijzende houding zou laten varen. Pannekoek bepleitte een brede vertegenwoordiging van allerlei links-revolutionaire groepen, tot en met het RSV van Roland Holst toe – zolang het maar internationalisten en anti-imperialisten waren. Hij was ertegen wanneer alleen de tribunisten en de ‘leninisten’ zouden samengaan. Van de gemeenschappelijke verklaring die Lenin wilde opstellen had hij geen hoge

pet op. 'Ik verwacht van hem niet veel goeds in dien zin; ik verwacht van hem beslissinge, dappere medewerking voor een echt-revolut[ionaire] oproep, maar de geestelijke leiding moet van de S.D.P. komen.'⁹⁷

Radek stond bij Pannekoek hoger aangeschreven dan Lenin. Op zijn beurt was de Pool gecharmeerd van de tribunisten. Hij verklaarde ooit dat 'in politicis es nur eine Partei gibt die wie die Russen russisch redet: die holländische SDP'.⁹⁸ Zijn hooggespannen verwachtingen werd echter snel de bodem ingeslagen. Pannekoek zelf was niet in de gelegenheid om naar Zwitserland te gaan. Hij stuurde Radeks dringende oproep door aan Wijnkoop, maar de SDP-voorzitter was niet van plan er gehoor aan te geven.⁹⁹

Conferentie van Zimmerwald

Van 5 tot 8 september 1915 kwamen achtendertig vertegenwoordigers van de linkse oppositie uit oorlogvoerende en neutrale landen bijeen in het Zwitserse dorpje Zimmerwald, zo'n tien kilometer verwijderd van Bern.¹⁰⁰ De bijeenkomst was verre van representatief. Zo ontbraken onder meer Liebknecht, die eind 1914 in de Duitse Rijksdag als enige sociaal-democraat tegen nieuwe oorlogskredieten had gestemd en nu als soldaat aan het Russische front zat, en de in Duitse cellen gevangenzittende Zetkin en Luxemburg. De Bulgaarse tesnjaki waren in de persoon van Vasil Kolarov vertegenwoordigd. Met hem zouden de Nederlandse communisten in de jaren twintig nog veel te maken krijgen. De SDP schitterde door afwezigheid. Als enige Nederlandse afgevaardigde was Roland Holst aanwezig, namens de nietige RSV. Zij verontschuldigde zich voor de wat pijnlijke situatie dat zij over Nederland moest berichten, zonder tot een van beide sociaal-democratische partijen te horen. Op de conferentie speelde Roland Holst niettemin een prominente rol. Zij werd met de Russische Angelika Balabanova als secretaris in het 'bureau' van de conferentie gekozen en zorgde met haar in het internationale gezelschap voor de vertalingen.¹⁰¹

In Zimmerwald ontmoette Roland Holst Trotski weer. Zij was hem voor het eerst tegengekomen op het congres van de Tweede Internationale in Stuttgart in 1907. Hij liet op haar een onuitwisbare indruk achter.¹⁰² Lev Trotski (1879-1940) rekende zich niet tot de mensjewieken of de bolsjewieken, maar had een eigen groep gevormd rond het blad *Nasje Slovo*. Samen met Roland Holst presenteerde hij op de conferentie een ontwerp voor een manifest, dat ze hadden voorbereid op de hotelkamer van Trotski - 'hij zat op zijn bed, ik op den eenigen stoel'.¹⁰³ Beiden vonden het door Lenin gepresenteerde ontwerp te ver gaan, omdat dit de arbeiders oproep een eind aan de oorlog te maken door de revolutie te ontketenen. Hoewel Roland Holst en Trotski op sommige punten Lenin bijvielen, had deze geen hoge dunk van hen. In de brochure *Socialisme en oorlog*, die hij in de zomer van 1915 met Zinovjev had geschreven, betichtte Lenin de twee van 'Kautskyisme'.¹⁰⁴ Tegenover Wijnkoop liet Lenin zich in dezelfde bewoordingen uit: 'Mevrouw R.H. is m.i. een

Hollandse Kautsky of een Hollandse Trotski'.¹⁰⁵ Het – door de jaren gekleurde – oordeel dat Roland Holst later van Lenin gaf, loog er ook niet om. 'Lenin maakte in Zimmerwald op mij den indruk, van een koppige extremist, wie het erom te doen was, zijn meening tot elken prijs te doen zegevieren, en verder van een spotvogel, die haast geen der deelnemers, behalve zijn eigen klubje, ernstig nam.'¹⁰⁶

De meerderheid van de conferentie wilde eigenlijk voornamelijk een duidelijke oproep tot vrede doen en was tegen een open breuk met de Tweede Internationale. Deze gematigde stroming drukte haar stempel op het manifest dat uiteindelijk werd aangenomen. In algemene termen nam de conferentie hierin stelling tegen de oorlog en eiste zij een vrede zonder annexaties of schadevergoedingen. Het manifest veroordeelde niet expliciet de steun aan de oorlogskredieten. De linkervleugel in Zimmerwald, die werd aangevoerd door Lenin, stemde om tactische redenen in met het manifest. De propagandistische mogelijkheden die de conferentie bood, wilde Lenin benutten. Wel verklaarde hij dat hij niet volledig achter het manifest stond, omdat dit het opportunisme van de Tweede Internationale niet openlijk aan de kaak stelde.

De linkervleugel van de conferentie organiseerde zich in de *Zimmerwalder Linke*. Hiertoe behoorden naast Lenin en Zinovjev onder meer de afgevaardigde van de Letse sociaal-democraten, Jan Berzin, en die van de linkervleugel van de Poolse Socialistische Partij, Radek. Kolarov hield zich afzijdig. Deze linkse groep publiceerde een eigen, scherper getoonzet manifest. Hierin werd gesteld dat alleen de sociale revolutie een duurzame vrede kon bewerkstelligen: de imperialistische oorlog moest daartoe worden omgezet in een burgeroorlog.

Reactie SDP op 'Zimmerwald'

Over de afwezigheid van de tribunisten was Lenin niet te spreken. Aan Radek vroeg hij er bij de SDP op aan te dringen dat die de *Zimmerwalder Linke* zou steunen en zich ook zou aansluiten bij de door de conferentie ingestelde Internationale Socialistische Commissie.¹⁰⁷ De Pool ving echter weer bot bij de Nederlanders. Wijnkoop prees zich juist gelukkig dat de SDP zich buiten de conferentie en haar compromissen had gehouden. Aan Van Ravesteyn schreef hij 'dat we de Hemel mogen danken die ons in onze voorzichtigheid ... voor de dwazigheden van de Konferentie van Zimmerwald, zo heet immers deze historische farce, heeft bewaard'.¹⁰⁸ Tegenover Lenin stak Wijnkoop zijn afkeuring niet onder stoelen of banken. In een brief aan hem viel hij direct met de deur in huis: 'Beste kameraad, eerlijk gezegd: het is ons niet helemaal duidelijk hoe U en het Centraal Comité het Zimmerwald-manifest hebt kunnen ondertekenen.' Er stond immers alleen maar veel, tot niets verplichtende 'oude rommel' in, aldus Wijnkoop, die er zelfingenomen op liet volgen: 'Wij zouden nooit gestemd hebben voor iets dergelijks, want onze principes zouden ons dat niet toegelaten hebben.'¹⁰⁹ Lenins antwoord kwam snel, in de vorm van enkele artikelen. Hij schreef dat de SDP-leiding zich deerlijk vergiste als zij meende dat de

bolsjewieken de revolutionaire lijn hadden verlaten. Lenin vond het van sektarisme getuigen dat de tribunisten niet mee hadden gedaan.¹¹⁰

Van ondertekening van het manifest door de SDP kon echter geen sprake zijn, wát Lenin, Radek en de uit Zwitserland teruggekeerde Roland Holst ook probeerden. De bezwaren waren drieërlei, zo zou Wijnkoop later schrijven.¹¹¹ Het manifest was medeondertekend door socialisten die níét tegen de oorlogskredieten hadden gestemd; de noodzaak van demobilisatie werd er niet in genoemd; en ten slotte riekte de passage waarin het nationale zelfbeschikkingsrecht der volkeren ‘de onwankelbare grondslag in de orde der nationale verhoudingen’ werd genoemd, te veel naar nationalisme. Dit was volgens Wijnkoop – die op dit punt trouwens gelijk kreeg van Radek – onverenigbaar met de proletarische klassenstrijd.¹¹² Lenin zou overigens later dit standpunt hekelen, zoals hieronder nog zal worden beschreven. Eén punt liet Wijnkoop onbesproken: bij hem en Van Ravesteyn leefde sterk de angst dat vooral Duitsland zou profiteren van het vredesinitiatief.¹¹³

Niet alleen wenste de SDP het manifest niet voor haar rekening te nemen, ook deed zij niet mee aan de Internationale Socialistische Commissie. Roland Holst poogde tevergeefs de SDP-leiding op andere gedachten te brengen. Het blad van de door haar geleide RSV moest echter constateren dat de SDP zich hulde ‘in haar mantel van socialistisch-pauselijke onfeilbaarheid’.¹¹⁴ Ook anderen stootten hun hoofd. Radek vervloekte de ‘Starrköpfigkeit’ van de tribunisten.¹¹⁵ Naar Pannekoek luisterde de partijleiding evenmin. De sterrenkundige vond het niet nodig het ‘primitieve manifest’ te ondertekenen, maar meende wel dat de partij aan het toekomstige overleg moest deelnemen.¹¹⁶ Ook in de partij gingen stemmen op dat de SDP zich sektarisch had gedragen door als enige revolutionaire groepering in Zimmerwald afwezig te zijn geweest.¹¹⁷ Het begon zo tot Wijnkoop en Van Ravesteyn door te dringen dat zij iets moesten doen. Na lang treuzelen publiceerde *de Tribune* aan het begin van 1916 de door de Zimmerwalde Linke ontworpen resolutie. In een commentaar sprak de redactie haar politieke instemming ermee uit. Het compromismanifest waarvoor Lenin ook had getekend, bleef de SDP evenwel van de hand wijzen.¹¹⁸

Hoewel de tribunisten duidelijk niet thuis gaven, liet de Zimmerwalde Linke het er niet bij zitten. In februari 1916, een paar dagen voor de zitting van de plenaire Internationale Socialistische Commissie in Bern, stuurde Radek een telegram aan Wijnkoop met de dringende boodschap aanwezig te zijn. Wijnkoop begreep dat hij er nu niet meer onderuit kon. Samen met Gorter en Roland Holst stelde de SDP-voorzitter een ontwerp-resolutie op, waarvan hij eigenlijk al van tevoren wist dat deze voor de gematigde vleugel onaanvaardbaar zou zijn.¹¹⁹ Van Ravesteyn zag in deze werkwijze wel een goede methode voor de toekomst, namelijk ‘dat we hun voortaan met onze principieele stukken kunnen bombarderen en zoo mogelijk voortdrijven, terwijl we ’t voordeel hebben er geen geld aan te hoeven spendeeren en ons zelf er niet in moeilijke parketten te brengen’.¹²⁰ Overigens vond Lenin het

door Wijnkoop, Gorter en Roland Holst gebrouwen stuk ‘zeer slecht’, zo liet hij aan laatstgenoemde weten.¹²¹

Roland Holst zou naar Bern afreizen. Aangezien het Duitse consulaat haar een pas weigerde, waren RSV en SDP niet vertegenwoordigd op de plenaire zitting van de commissie. Ook op de tweede Zimmerwald-conferentie – die werd gehouden in het Zwitserse Kienthal in april 1916 – waren de Nederlanders afwezig, omdat Roland Holst opnieuw problemen had om de benodigde reisdocumenten te krijgen. Hoewel bolsjewieken als Lenin en Zinovjev de bijeenkomst bijwoonden, hebben Wijnkoop en Van Ravesteyn ongetwijfeld geen traan om deze absentie gelaten. De SDP bewaarde ook afstand tot de uitkomsten van deze conferentie.¹²²

In september 1917 vertikte de partijleiding het opnieuw om naar de derde Zimmerwald-bijeenkomst in Stockholm te gaan. Binnen de partij was deze absentie wederom omstreden. Gorter bijvoorbeeld stond te popelen om de SDP in de Zweedse hoofdstad te vertegenwoordigen.¹²³ De bolsjewieken waren wel aanwezig – tegen de zin van Lenin overigens, die vond dat de Zimmerwalder beweging te zeer in reformistisch vaarwater was geraakt. Voor haar beslissing beriep de SPD-leiding zich dit keer gretig op Lenin.¹²⁴

Der Vorbote

In het voorjaar van 1915 hadden Gorter en Pannekoek plannen gesmeed om tot de uitgave te komen van een internationaal theoretisch orgaan ter bestrijding van Kautsky's *Die Neue Zeit*.¹²⁵ Wijnkoop raakte er van op de hoogte toen hij een voor Gorter bestemde brief van Lenin las. Ontstemd vroeg hij zich tegenover Van Ravesteyn af ‘waarom G.[orter] en P.[annekoek] ons, van de veel gevierde, eenige gevestigde oppositiepartij en van de “onvergelijkelijke” Tribune erbuiten houden.’¹²⁶ Radek en Lenin waren enthousiast over het initiatief, maar geldgebrek stond uitvoering ervan in de weg. Een half jaar later zou het toch zover komen. Roland Holst speelde een centrale rol, omdat zij als geldschietster fungeerde. Zij stond er echter wel op Trotski bij de onderneming te betrekken. Voor de bolsjewieken was dit moeilijk verteerbaar; zoals reeds vermeld vonden ze Roland Holst en Trotski te gematigd. Op aandringen van Radek en Lenin zou Pannekoek mede met haar de redactie voeren, als het ware als ‘hun vertrouwensman’ – zo schreef Pannekoek aan Van Ravesteyn. Hij verzocht de Rotterdammer samen met Radek, Lenin en Trotski (en Roland Holst) de redactieraad te vormen.¹²⁷

Van Ravesteyn aarzelde echter om met lieden in zee te gaan van wie hij meende dat zij niet op zijn radicale standpunt stonden. Wijnkoop ried het zijn vriend rond uit af. ‘Thans wil hij [Pannekoek] je verbinden met Lenin, Radek, Trotsky, HHH [Roland Holst] en hemzelf als ik het goed begrijp. Inderdaad een zonderling stel. Maar dat is het ergste niet of het voornaamste. Maar hij beweert dat deze zich meest met de vraagstukken van algemene politiek bezighouden. My goodness, hoe is het mogelijk. Zelfs van Lenin is dit niet juist, degen die praktisch zeker de beste is van

het vijftal. Nota Bene. Jij waarschuwde indertijd voor Lenin! Hoeveel ik te meer jou voor HRH.' Volgens Wijnkoop zou een uit deze personen samengestelde redactie altijd tot verwatering leiden. 'Laat ze oprichten wat ze willen', zo hield hij zijn vriend voor, 'zolang dat met compromissen aan onze strijd gepaard gaat, hoort een onzer er niet bij.' Van Ravesteyn liet zich overtuigen en zag van medewerking af.¹²⁸

In januari 1916 verscheen het eerste nummer van *Der Vorbote. Internationale Marxistische Rundschau*. De redactie bestond uiteindelijk uit het duo Pannekoek en Roland Holst; Lenin, Radek en Zinovjev behoorden tot de medewerkers. Het blad stelde zich met nadruk op het standpunt van de Zimmerwalder Linke, het revolutionaire socialisme en de constituering van een derde Internationale. Gezien dit redactionele credo was Roland Holst duidelijk naar links opgeschoven. Dit vermocht Lenin echter niet mild te stemmen. Hij was verontrust over het feit dat de bolsjewieken uit de redactie waren verdwenen, zo liet hij Roland Holst weten, en hij vroeg haar om bepaalde garanties.¹²⁹

Ook inhoudelijk had Lenin nog een appeltje met Roland Holst te schillen. De Nederlandse dichteres had in het eerste nummer van *Der Vorbote* de tribunistische visie op het zelfbeschikkingsrecht onderschreven, die erop neerkwam dat dit recht niet meer dan een 'kleinburgerlijke utopie' zou zijn. Lenin schreef haar dat zij hiermee een grote theoretische vergissing beging. 'Het zou mij zeer verheugen om die vraag met de Nederlandse marxisten uitvoeriger te bespreken', zo deelde hij Roland Holst mee.¹³⁰ Op dat gesprek nam hij al een voorschot in het volgende nummer. Hierin kritiseerde hij met name Gorter. De brochure van de Nederlander was 'excellent', maar van het zelfbeschikkingsrecht had deze niet alles begrepen. Lenin wees Gorter – en over zijn hoofd de tribunisten – erop dat zij inconsistent waren wanneer ze aan Nederland het zelfbeschikkingsrecht ontzegden, maar tegelijk wél voor de onafhankelijkheid van Indonesië pleitten.¹³¹ Gorter antwoordde Lenin zich voor te kunnen stellen dat deze het zelfbeschikkingsrecht in Oost-Europa gebruikte als 'hefboom van de revolutie', maar voegde eraan toe dat men in West-Europa zo slechts het imperialisme zou bevorderen.¹³²

Niet alleen Van Ravesteyn, ook Trotski had het als redacteur laten afweten. Nog voordat *Der Vorbote* van start was gegaan, had hij zich teruggetrokken. Trotski vreesde dat de 'leninistische propaganda' in het blad zou domineren en zag in het eerste nummer een bewijs van zijn gelijk. Hij gaf Roland Holst de wind van voren dat zij haar blad hiervoor had geleend. Volgens Trotski had Lenin in West-Europa amper geestverwanten, en zou hij deze ook niet krijgen – ook niet met Nederlandse steun. 'Die russischen und holländischen Extremisten können zusammen keine Internationale bilden. Der holländische Extremismus ist das Produkt eines starren kleinbürgerlichen Milieus; der russische Extremismus ist das Produkt eines amorphen, unkultivierten sozialen Milieus ... Darauf zu hoffen, dass die russischen und holländischen Extremisten sich als fähig erweisen würden, durch die Herausgabe einer deutschsprachigen Zeitschrift über die Köpfe der linken Elemente hin-

weg die Arbeiter zu organiseren, heisst, in rein leninistische Utopien zu verfallen.¹³³ Trotski verzekerde Roland Holst dat zijn weigering om mee te werken geenszins van persoonlijke aard was, maar te maken had met het leninistische overwicht. Hij voorspelde haar dat van het tijdschrift weinig zou komen – en opnieuw kreeg hij gelijk. Na zijn brief verscheen in april 1916 nog een tweede nummer van *Der Vorbo-te* – toen was het afgelopen.

Roland Holst lid van de SDP

In deze periode voltrok zich de fusie tussen de SDP en de RSV van Roland Holst. Beide partijen waren elkaar genaderd nadat niet alleen de SDP maar ook de RSV zich had uitgesproken voor de *Zimmerwalde Linke*. In het verre Bern juichte Lenin de bekering van Roland Holst tot zijn club toe, ondanks de kritiek die hij ook op haar had. ‘Trotski heeft nog een bondgenoot verloren,’ liet hij zijn vriendin Inessa Armand weten.¹³⁴ Wijnkoop moest daarentegen weinig van Roland Holst hebben, zoals al bleek uit zijn eerdere advies aan Van Ravesteyn. Hij vond haar ideologisch onzuiver en beschouwde haar als ‘een gevaarlijke kameraad voor ons, waarmee we heel voorzichtig dienen te zijn ... Ik vertrouw haar niet voor onze praktische politiek in de komende tijden.’¹³⁵ Toch zouden de beide SDP-leiders in maart 1916 Roland Holst in hun midden verwelkomen, en met haar zo’n tweehonderd leden van de RSV. Wiessing schreef de fusiebereidheid van Wijnkoop en Van Ravesteyn toe aan de ‘geldbuidel’ van de vermogende dichteres.¹³⁶ Daarnaast bracht ze in zekere zin *de Nieuwe Tijd* mee, waarvan ze reeds lang redactiesecretaris was. Na overleg met de mederedacteuren Pannekoek en Gorter werd besloten het tijdschrift om te vormen tot ‘het wetenschappelijk maandblad van het revolutionaire marxisme in Nederland’.¹³⁷

Roland Holst zou zelf in haar memoires schrijven veel spijt te hebben gehad van haar besluit om in de SDP op te gaan. Verwonderlijk was dat niet, want op Wijnkoop en Van Ravesteyn had ze het nooit zo gehad.¹³⁸ Ze had zich bij haar beslissing om met de tribunisten samen te gaan laten leiden door Radek, die haar had geschreven: ‘Zwei Sekten sind nicht besser als eine.’¹³⁹ Ze trad toe tot de redactie van *de Tribune*, die vanaf juni mede door haar financiële steun als dagblad ging verschijnen.

Met haar toetreding tot de SDP belandde de dichteres weer in hetzelfde kamp als haar oude vrienden en strijdmakers Pannekoek en Gorter. De warme vriendschap die er met de laatste had bestaan, was echter bekoeld. Gorter had het Roland Holst eigenlijk nooit vergeven dat zij zich destijds in Deventer door Troelstra had laten lijmen.¹⁴⁰ Ook het feit dat ze zich na het bedanken voor de SDAP in 1911 niet meteen bij de SDP had aangemeld, was een schop tegen het zere been geweest. Toen Roland Holst toetrad tot de SDP, waren beiden uit elkaar gegroeid; ‘Gorter steeds hardnekkiger volhardend in zijn dogmatisme, de dichteres immer meer rechten toekennend aan haar hart’.¹⁴¹

Lenin en de tribunisten

‘In het systeem van internationale banden van de bolsjewieken waren de relaties met de tribunisten van niet geringe betekenis’, aldus de Sovjet-historicus Bauman.¹⁴² Inderdaad vormde de SDP voor de bolsjewieken in de jaren 1907–1917 een partner op de eenzame linkervleugel van de Europese sociaal-democratie. Ogen-schijnlijk leek de relatie tussen beide groeperingen gekenmerkt te worden door gelijkwaardigheid en een zekere waardering over en weer. Dit wederzijds respect moet echter niet overdreven worden. ‘Van Lenins “theorie” heb ik me nooit veel aangetrokken’, zo schreef Wijnkoop in september 1915 aan Van Ravesteyn, ‘ook al omdat ik, en zo zal het jou ook gaan, er weinig van weet’. Ook Pannekoek en Roland Holst dongen af op Lenins theoretische kwaliteiten; zij zagen in de Russische revolutionaire leidsman vooral een jacobinistische samenzweerder van de oude stem-pel.¹⁴³

Tegenover deze mengeling van hoogmoed en ignorantie aan tribunistische kant stond de *realpolitische* instelling van de bolsjewieken. Zoals alles en iedereen beoor-deelde Lenin ook de SDP-leiders vooral op hun bruikbaarheid voor zijn eigen poli-tieke aspiraties. De Russische voorman zag hen vooral als noodzakelijke, nuttige medestanders in zijn strijd tegen achtereenvolgens het reformisme en het ‘sociaal-patriottisme’. De Zimmerwald-conferentie en zijn oordeel over de theoretische bij-dragen van Pannekoek en Gorter getuigen hiervan.

Of de tribunisten deze instrumentele kijk van Lenin hebben onderkend, is nog maar de vraag. Gezien de zelfingenomenheid van Wijnkoop en Van Ravesteyn zul-len zij de bolsjewistische belangstelling eerder hebben opgevat als een blijk van erkenning – wat het wellicht deels óók was – dan als een poging van Lenin om hen voor zijn karretje te spannen.¹⁴⁴ Dit laatste zal waarschijnlijk dan ook niet de reden zijn geweest dat de SDP niet al te toeschietelijk was om in te gaan op Lenins verzoeken tot samenwerking. De tribunistische solokoers hing vooral samen met de eigendunk van de Nederlandse partijleiding. Zij was uitermate trots op het feit dat zij in West-Europa de eerste was geweest om te breken met het reformisme, en zij meende hierdoor de wijsheid in pacht te hebben. De puriteinse brief die Wijnkoop na de Zimmerwald-conferentie aan Lenin stuurde en waarin hij schreef dat zijn partij nooit met dergelijke ‘rommel’ zou hebben ingestemd, spreekt in dit opzicht boekdelen. Het kwam er in feite op neer dat de SDP lippendienst bewees aan de internationale zaak, maar niet bereid was zelf vuile handen te maken. Deze instel-ling kwam haar bij de bolsjewieken op het verwijt van sektarisme en dogmatisme te staan – niet enkel in de jaren vóór 1917, ook erna.

Na het voorjaar van 1916 stagneerden de contacten tussen de tribunisten en bol-sjewieken. Het blad *Der Vorbote* ging ter ziele, en op de tweede en derde Zimmer-wald-bijeenkomst in Kienthal en Stockholm waren geen Nederlandse partijver-tegenwoordigers aanwezig. Het zou tot na de Oktoberrevolutie van 1917 duren voordat de banden weer werden aangehaald.